नृपाध्वरः, पुं, (नृपाणामध्वरो यज्ञः ।) राजसूययज्ञः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

नृपान्नं, क्ली, (नृपप्रियं अन्नम् ।) राजान्ननामधान्यम् । इति राजनिर्घण्टः ॥ राज्ञ ओदनश्च ॥

नृपाभीरं, क्ली, (अभीरयति क्षुभ्यति भोजनकालमिति । अभि + ईर् + कः । नृपस्य अभीरं भोजनकालक्षुभ्यकवाद्यविशेषः ।) भक्ततूर्य्यम् । राजभोजनकालीनवाद्यविशेषः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

नृपामयः, पुं, (आमयानां नृपः । राजदन्तादित्वात् पूर्व्वनिपातः ।) राजयक्ष्मा । क्षयरोगः । इति राजनिर्घण्टः ॥ (नृपस्य आमयो व्याधिः ।) राज्ञो रोगश्च ॥

नृपावर्त्तं, क्ली, (नृप इव आवर्त्तते इति । आ + वृत + अच् ।) राजावर्त्तरत्नम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

नृपासनं, क्ली, (नृपस्य आसनम् ।) राजासनम् । तत्पर्य्यायः । भद्रासनम् २ सिंहासनम् ३ । इत्यमरः । २ । ८ । ३१ ॥ (यथा, भागवते । ३ । १ । २८ ।

"यमभ्यषिञ्चन्नृतपञ्चनेत्रौ
नृपासनाग्र्यां परिहृत्य दूरात् ॥")

नृपाह्वयः, पुं, (नृपं आह्वयते गच्छतीति । आ + ह्वे + अच् ।) राजपलाण्डुः । इति राजनिर्घण्टः ॥ नृपनामा च ॥

नृपोचितः, पुं, (नृपाणामुचितो योग्यः ।) राजमाषः । इति राजनिर्घण्टः । राजयोग्ये, त्रि ॥

नृयज्ञः, पुं, (ना मनुष्यस्तदर्थो यो यज्ञः ।) अतिथिसेवा । यथा, मनुः । ३ । ७० ।

"अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।
होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥"

नृवराहः, पुं, (ना चासौ वराहश्चेति ।) वराहरूपधृग्भगवदवतारः । यथा,—

"नृवराहस्य वसतिर्महर्लोके प्रतिष्ठिता ।
नृसिंहस्य तथा प्रोक्ता जनलोके महात्मनः ॥"

स एव बलेर्द्वारी । यथा,—

"शौकरं रूपमास्थाय हार्य्यस्य च दुरात्मनः ।
भविष्यामि न सन्देहो व्रज शक्र ! त्वरान्वितः ॥"

इति पाद्मे सृष्टिखण्डे २८ अध्यायः ॥

अपि च ।

"दैत्यस्ततोऽसौ नृवराहमाहवे
निपातयामास रुषा ज्वलन्तीम् ।
शक्तिं यथा विद्युतमाशु कुर्व्वे
प्रवर्षमाणोऽपि गिरिं सुमेघः ॥
स हन्यमानो गदयाप्रमेयः
प्रोवाच दैत्यं नृवराहमूर्त्तिः ।
प्रजापतेः सेतुमिमं निहत्य
व्रजेच्च कः स्वस्ति यथासुरेन्द्र ॥"

इत्यग्निपुराणम् ॥

नृशंसः, त्रि, (नॄन् नराञ् शंसति हिनस्तीति । नृ + शन्स हिंसायाम् + "कर्म्मण्यण् ।" ३।२।१। इत्यण् ।) क्रूरः । परद्रोही । इत्यमरः । ३ । १ । ४७ ॥ (यथा, पञ्चतन्त्रे । ३ । १४२ ।

"ये नृशंसा दुरात्मानः प्राणिनां प्राणनाशकाः ।
उद्वेजनीया भूतानां व्याला इव भवन्ति ते ॥")

नृसिंहः, पुं, (ना चासौ सिंहश्चेति । नरसिंहमूर्त्तिधरत्वादेवास्य तथात्वम् ।) विष्णुः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ विष्णोर्दशावतारानां मध्ये चतुर्थे पूर्णावतारः । तस्य रूपं यथा,—

"सिंहस्य कृत्वा वदनं मुरारिः
सदा करालञ्च सुरक्तनेत्रम् ।
अर्द्धं वपुर्व्वै मनुजस्य कृत्वा
ययौ सभां दैत्यपतेः पुरस्तात् ॥"

इत्यग्निपुराणम् ॥

महाविष्णुः । तन्मन्त्रादि यथा,—

अथ नृसिंहमन्त्राः । निबन्धे ।

"उग्रं वीरं वदेत् पूर्व्वं महाविष्णुमनन्तरम् ।
ज्वलन्तं पदमाभाष्य सर्व्वतोमुखमीरयेत् ॥
नृसिंहं भीषणं भद्रं मृत्युमृत्युं वदेत्ततः ।
नमाम्यहमिति प्रोक्तो मन्त्रराजसुरद्रुमः ॥
अयं मन्त्रो मायापुटितोऽपि भवति तदा सर्व्वफलप्रदः । तथा च निबन्धे ।

"हृल्लेखापुटितश्चेत् स्यात् सर्व्वकामफलप्रदः ।"

अस्य पूजा प्रातःकृत्यादिवैष्णवोक्तपीठमन्त्रं विधाय ऋष्यादिन्यासं कुर्य्यात् । शिरसि ब्रह्मणे ऋषये नमः । मुखे पङ्क्तिश्छन्दसे नमः । हृदि नृसिंहाय देवतायै नमः । ततः कराङ्गन्यासौ । आं अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ह्रीं तर्ज्जनीभ्यां स्वाहा । क्रौं मध्यमाभ्यां वषट् । क्रौं अनामिकाभ्यां हुम् । हूं कनिष्ठाभ्यां वौषट् । फट् करतलपृष्ठाभ्यां फट् । एवं हृदयादिषु । ततो ध्यानम् ।

"कोपादालोलजिह्वं विपुलनिजमुखं सोमसूर्य्याग्निनेत्रं
पादादानाभिरक्तप्रभमुपरिसितं भिन्नदैत्येन्द्रगात्रम् ।
शङ्खं चक्रासिपाशाङ्कुशकुलिशगदादारणान्युद्वहन्तं
भीमं तीक्ष्णोग्रदंष्ट्रं मणिमयविविधाकल्पमीड्ये नृसिंहम् ॥"

एवं ध्यात्वा मानसैः संपूज्य शङ्खस्थापनं कृत्वा वैष्णवोक्तपीठपूजां कृत्वा पुनर्ध्यात्वावाहनादिपञ्चपुष्पाञ्जलिदानपर्य्यन्तं विधायावरणपूजामारभेत । केशरेष्वग्न्यादिकोणेषु मध्ये दिक्षु च आं हृदयाय नमः । इत्यादिना षडङ्गानि पूजयेत् । ततः पत्रेषु पूर्व्वादिषु शङ्खं चक्रं पाशं अङ्कुशं वज्रं गदां खड्गं खेटकञ्च प्रणवादिनमोऽन्तेन पूजयेत् । तथा च निबन्धे ।

"अङ्गाष्टकैर्व्वहिश्चक्रं शङ्खं पाशाङ्कुशौ पुनः ।
वज्रं कौमोदकीं खड्गखेटौ पत्रेषु पूजयेत् ॥"

ततः इन्द्रादीन् वज्रादींश्च सम्पूज्य धूपादिविसर्ज्जनान्तं कर्म्म समापयेत् ॥ अस्य पुरश्चरणं षड्लक्षजपः । तथा च ।

"ऋतुलक्षं जपेन्मन्त्रं घृतेन जुहुयात्ततः ।
तत्सहस्रं समिद्भिश्च तोषयेद्गुरुं गुरुम् ॥"

मन्त्रान्तरं यथा,—

"चकारो वह्निमारूढो मनुबिन्दुसमन्वितः ।
एकाक्षरो मनुः प्रोक्तः सर्व्वकामफलप्रदः ॥"

अस्य पूजा प्रातःकृत्यादिवैष्णवोक्तध्यानार्चनादिकं सर्व्वं मन्त्रराजवत् । विशेषस्तु ऋषिश्छन्दो गायत्री छन्दो नृसिंहो देवता चकारो बीजं औकारः शक्तिः षड्दीर्घभाजा बीजेनाङ्गकल्पना । अस्य पुरश्चरणमष्टलक्षजपः । तथा च । अष्टलक्षं जपेन्मन्त्रमित्यादि ॥ * ॥

मन्त्रान्तरं यथा । कल्पे ।

"जयद्वयं समुच्चार्य्य श्रीपूर्व्वो नृसिंहेत्यपि ।
अष्टाक्षरो मनुः प्रोक्तो भजतां कामदो मणिः ॥
अस्य ब्रह्मा ऋषिर्गायत्री छन्दो नृसिंहो देवता षड्दीर्घयुक्तबीजेनाङ्गकल्पना । ध्यानार्चनं मन्त्रराजवत् । अस्य पुरश्चरणमष्टलक्षजपः ।